

Biblioteka
NASLIJEĐE

TIM *press*

Biblioteka
NASLIJEĐE

LUAN STAROVA
Generalova ljubav

Naslov izvornika
Ljubovta na generalot

© Luan Starova, 2008.

© za hrvatsko izdanje:
TIM press d.o.o., Zagreb
Tel.: 01 611 97 13; Faks: 01 611 97 14
E-mail: tim.press@tim-press.hr
www.tim-press.hr

Sva prava pridržana

ISBN 978-953-8075-48-3

Министерство за култура
на Република Македонија

Ovaj prijevod je objavljen uz finansijsku potporu
Ministarstva kulture Republike Makedonije

Luan Starova

Generalova ljubav

ROMAN

S makedonskoga preveo

Mate Maras

Zagreb, 2018.

*Za našega komandanta
Sve želje i molitvu mnogu
Upućujemo Svemogućem Bogu:
„Molimo te, usliši nas, Bože!
Ištemo da veliki Mortier
Zavazda ostati može;
I da se stopi s Albanijom,
Da njezinim ga zovemo sinom.*

Lasgush Poradeci
Pogradec, 1918.

I.

Otac je bio na zalasku života kada sam, jednoga dana, ušao u njegovu biblioteku s velikim magnetofonom i s dvije vrpce da zabilježim odavno dogovorenu priču njegova života. S mnogo muke nagovorio sam ga da mi otkrije neke duboko zapretane tajne svoga života. Misao da će njegove riječi biti zaslužnjene u magnetofonu, dotada ga je odvrćala od te ispovijedi. Nije htio, kako je govorio, pozajmiti dušu vragu strahujući za mene da ne bih, jednoga dana, postao robom tih njegovih zabilježenih riječi.

Tijekom godina razumio sam njegovu poslovičnu opreznost i polako ulazio u labirint njegova mûka u kojemu su se skrivali uzroci sudbinskih prešućivanja u njegovu životu. Bio je uvjeren da čak i samo jedna riječ može fatalno promijeniti smjer sudbine obitelji.

Bilo kako bilo, na kraju je Otac pristao da mi se povjeri, ali jasno je bilo da je pred sobom pretpostavljao da se u tome magnetofonu, čija se vrpca počela vrtjeti s poznatim zvukom, nalazi glas nepoznata cenzora. Nesvjesno je šetao pogledom, čas lijevo čas desno, kao što je običavao kad je kazivao nešto povjerljivo. A znao je da nikoga nije bilo u kući osim Majke, ali to je bio obrambeni refleks a da ni sam nije znao kada ga je stekao...

Tako je počelo prvo i pretposljednje Očevo svjedočenje pred magnetofonom. Nakon nekoliko dana doživio je moždani udar, oduzela mu se i njegova najveća moć – govor. Poslije

brze medicinske intervencije njegovo se stanje poboljšavalo, i polagano mu se vraćala sposobnost govora.

Kada se uistinu osjetio bolje, sam je zatražio da nastavimo snimanje. To sam protumačio kao dobar znak, posebice zbog svladana otpora prema magnetofonu.

Otac je prvi put bio spreman da mi otkrije čak i neke nove nepoznate događaje iz njegova tajanstvena carigradskog vremena, najdublje skrivana u području njegova muka...

Ponovno sam se pojavio u Očevoj biblioteci s magnetofonskim čudom koje ni Majka nije podnosila, ne samo zbog glomazna izgleda nego i zbog pomisli da će nepotrebno izmučiti već oporavljena Oca...

Dvije vrpce na magnetofonu počele su se vrtjeti. Najprije sam premotao jednu vrpcu brišući snimljene razgovore. I tako su se počela vrtjeti dva kotača na magnetofonu. Otac se zagledao u svijetloplavo oko na magnetofonu koje je označavalo uključenje. To je oko različito treperilo kako je primalo govor. Povjeravajući se magnetofonu, osjećao je da se spušta do dna svoje duše, do najvećih tajna u životu čiji je ključ imao samo on i sada ga je predavao tomu prokletom stroju kojim će, ubuduće, zapovijedati njegov sin.

Otac je, uz mnogo teškoća, unutar sebe vrtio događaje iz duše, u ravnomjernom ritmu kako se vrtjela magnetofonska vrpca koja je trebala zauvijek zadržati njegove riječi. S velikom je mukom čupao riječi iz sebe. Činilo se da su se duboko u njegovoj duši vodile bitke između dugo zadržavanih, potiskivanih istina, prešućivanja, trajno spremnih da ga oslobode pritiska, ali ipak zadržavanih s neobjašnjivim nastojanjem, s neviđenom takoreći fanatičnom opreznošću koje se nije mogao osloboditi do kraja života i koju smo naslijedili i mi, njegova djeca.

Bila ga je obuzela sumnjičavost prema Majci koja je uvijek polako oslobađala dušu od prenatrpanih riječi. On kao da je zatvarao pristup u svoju dušu, stežući srce, ali sada kad je slućivao svoj kraj, činilo se da su nam bili otvoreni svi pristupi.

U jednom takvu zanosu Otac je pristao da mi ispriča svoj život, ali s jasnim ciljem da mi predoči kako ne smijem posrnuti na nekim zaprekama koje je on, nekada, uspješno zaočilazio na balkanskim bespućima.

Želio mi je ostaviti u nasljedstvo svoj glas, istinu koja se skrivala u povišenom ili spuštenom tonu svakoga samoglasnika. Želio mi je ostaviti u amanet čuvanje našega jezika koji smo tijekom godina prognanstva počinjali gubiti. Bio je svjestan da je prognanstvo, opraštanje od rodne grude, samo po sebi gubitak, a život u njemu trajna borba za nadoknađivanje izgubljenoga, potraga na putu nemogućega povratka, trajno žrtvovanje...

Mnogo godina poslije Očeva upokojenja i Majka je, neočekivano, zatražila da snimim njezinu ispovijed. Željela je da njezinu istinu povežem s Očevom, u istoj vražjoj napravi koja ju je nekada onoliko plašila. Željela je biti u istoj pripovijesti, u istoj sudbini, čak i u zapisima na istom magnetofonu. Njezin me je zahtjev silno rastužio. Osjetio sam da se i ona sprema da nas, jednoga dana, zauvijek napusti...

Suznih očiju donio sam stari magnetofon sa snimljenim vrpčama Očeve priče. Majka je bila kraj mene. Na magnetofonu je bila ostala vrpca s posljednjega Očeva snimanja. Vrpca je bila snimljena do sredine. Pokušao sam je vratiti na početni položaj pritisnuvši tipku za ubrzanje nadesno. Potkralo se nekoliko Očevih riječi. Vrtnja vrpce izazvala je nekoliko Majčinih suza koje su joj potekle niz obraze. Zatim se vrpca vrtjela brzo i čuo se obezličan govor. Nikada nisam zaboravio te Majčine suze, toliko rijetke u njezinu životu, a sada sačuvane na vrpci. Stavio sam novu vrpču u magnetofon da snimim Majčinu povijest života...

Ali da se sada vratim na Očevo kazivanje...

U očima mu se čitao napor da se svlada i u najkritičnijim trenutcima života. Plave su mu oči osvijetljavale lice, naglašavajući trajni izraz dobrote. Tijekom snimanja Otac je želio kraj sebe imati svoje najvjernije knjige s kojima je nadopunjavao

neizrecivo, zaboravljeno. Pokušavao je svojim glasom povezivati glavne poruke tih knjiga, povjeravajući se magnetofonu. Vjerovao je da će to biti njegov živi amanet, ostavljen sinu koji će, s darom pisanja što je vjerovao da ga ima, poljepšati i objediniti njegove razbacane misli i kazivanja, da budu čitljiviji i razumljiviji njegovim potomcima.

Otac je prihvatio da se povjeri magnetofonu kada je postupno počeo gubiti mogućnost čitanja. A to mu je bila svakidašnja molitva koja ga je zbližavala s Bogom. Čitanje mu je bilo i trajno sudaranje s nepoznatim, značilo mu je hod u susret nečemu što je trebalo postojati, da bi završio u obliku drugoga života, sačuvan zauvijek. Bio je to napor da se voli život do njegova posljednjeg atoma trajanja. Čitanje mu je bilo dijelom ustrajavanja...

Ja sam pak tada bio obuzet Očevim carigradskim vremenom, vremenom njegove bujne i burne mladosti koja je propala s padom Osmanskoga Carstva na čijim će se ruševinama uzdignuti nova Turska i u čijoj je izgradnji Očev ujak Fethi-bej Okijar imao nesumnjivo udjela kao blizak prijatelj Mustafe Kemala Atatürka – dvaput kao premijer u njegovoj vladi, kao predsjednik Parlamenta Turske, kao predsjednik Liberalne stranke koja je označila višepartijsku demokraciju u Turskoj, kao veleposlanik u Francuskoj i Velikoj Britaniji te vjeran suborac u svim presudnim bitkama u izgradnji nove turske države na ruševinama Osmanskoga Carstva.

Upravo tajne Očeva carigradskog vremena najviše su izazivale moju znatiželju i želio sam da ostanu zabilježene na magnetofonskoj vrpici. Za mene je bio izazov da se otkrije misterij Očeva odlaska u Carigrad, upravo u vrijeme kad je Pogradec zauzela Istočna francuska armija, nakon pobjede nad austrougarskim trupama, 10. rujna 1917., za vrijeme Prvoga svjetskog rata.

Preostajalo je da se otkrije još samo jedna karika da bi se povezala dva značajna niza u Očevu životu, odnosno da se „francuska veza“ spoji s „turskom vezom“ u njegovu životu.

Očev iznenadni odlazak u Carigrad u proljeće 1919., u cvatu života, koji je bio u suglasnosti sa željama njegove majke, moje bake Azbije Hanume, kadijine kćeri turskoga roda, iz Prilepa, prve rođakinje Fethi-beja Okijara, budućega premijera Ataturkove Turske, ostao je najtajanstvenijim razdobljem njegova života. Mnogo sam stranica napisao u romanu *Tvrđava od pepela* u potrazi za tajnama njegova osmanskog i novoga carigradskog vremena, ali ostala je neotkrivena njegova *francuska veza*, razlog njegova odlaska. Kako mi nikada nije otvoreno govorio o toj vezi, koja je za mene bila mitska, kao nekada istočna osmanska i turska, preostajalo mi je da tragam po nekadašnjim pritajenim nagovještajima njegova frankofilstva...

Još kao dijete, sjećam se kad me je Otac, držeći me za ruku, vodio na šetnje kroz stari dio Skoplja koji se nekada smatrao vratima Orijenta. Vjerojatno je time potiskivao svoju trajnu nostalgiju za carigradskim daljinama. Šetnje smo završavali na francuskom vojnom groblju iz Prvoga svjetskog rata, smještenom na klisuri, blizu tvrđave Kule koja se uzdizala sučelice našoj kući, na drugoj obali rijeke Vardara.

Ostajali smo neko vrijeme kraj groblja. Koračali smo alejama, gledajući u lorenske križeve na kojima su bila ispisana imena poginulih vojnika. Otac se posebno zaustavljao kraj željeznih križeva čiji su vrhovi bili označeni polumjesecom. To su sigurno bili, kako su poslije otkrili marokanski spahije, poznati strijelci iz francuskih odreda Istočne armije, koji su 10. rujna 1917. zauzeli Pogradec.

Otac je pozorno zapisivao njihova imena. Nedvojbeno je tražio neko poznato ime, ime nekoga davnog prijatelja. Kao da mi je želio, nesvjesno, prenijeti osjećaj za tu potragu i u drugim vremenima, kada njega više ne bude i kada zaborav sve nadjača...

Koje je bilo vrijeme toga neznanoga junaka Velikoga rata? Tko su bili francuski vojnici s kojima je Otac, vjerojatno, u jednom razdoblju bilo blizak? Ostala mi je zauvijek tajanstvena ta Očeva potraga, koju kao da mi je želio ostaviti u nasljedstvo, da je spasim od zaborava...

Tijekom dvaju snimanja magnetofonom, Otac mi je najviše govorio o godinama koje je proveo u Carigradu, ali nije spominjao razloge zbog kojih je otišao iz Pogradeca. U njegovu kazivanju bio je jedan prekid, jedna praznina, poput provalije kojoj me nije želio približiti. A upravo tu se krila njegova *francuska veza*, o kojoj mi je Otac progovorio kada sam najmanje očekivao, posljednjega dana svoga života...

II.

U Skoplju, u Makedoniji, na posljednjoj stanici „itinerara“ Očeva balkanskog prognanstva, toga posljednjega dana mjeseca veljače prijestupne godine 1976., na izmaku zime, neočekivano je ogranulo čudesno sunce, najavljujući blisko proljeće i nabujalim vodama Vardara.

Otac je bio takoreći prikovan za postelju na gornjem katu. Tu je provodio posljednje godine života. U Makedoniji je napokon našao spokoj za sebe i za svoju obitelj. Pokraj njega je bilo nekoliko odabranih knjiga. Vjerovao je da će ih dočitati do kraja života. Bio je na tome katu kao u kovčegu duše koja se spremala poletjeti, jednoga dana, preko Tvrđave.

Bila je na komodi pokraj njega i jedna knjiga na francuskom jeziku koju je čitao dok je imao snage. Kada sam opazio tu knjigu, pretpostavio sam da mi ju je želio ostaviti, izvadiвши je između nekoliko drugih francuskih knjiga svoje biblioteke...

Počinjali su prvi znaci buđenja prirode, toga posljednjega dana bujnoga Očeva života koji je dogorijevao kao svijeća. Borio se posljednjim snagama, koliko se može boriti duh s islužnim tijelom, spreman da ga napusti i da produži prognanstvo namučene duše.

Svi smo bili oko njega u tim posljednjim trenutcima njegova života. Nismo gubili samo velikoga Oca, nego i svoga kormilara kroz prognanstvo. I u tome trenutku on nas je gledao sretan, ispunjen zadovoljstvom što je njegova dužnost

– spasiti svoju djecu u prognanstvu – bila ispunjena. Na svoj način bio je sretan što mu oni nisu okaljali ime koje je, uz goleme muke, trud i žrtve gradio i provlačio kroz tolike balkanske ratove, režime, ideologije, granice...

Otac je imao još toliko života, u rijetkim trenutcima prisebnosti, da nas je prepoznavao i svakomu od nas uputio posljednju riječ. Činilo se da je zadovoljan što su njegova djeca izabrala profesije koje su, kako je u šali govorio, zaobilazile zatvore: inženjer, liječnik, medicinska sestra, veterinar... Samo sam ja izlazio izvan njegove intimne sheme, studirajući humanističke znanosti, posebno francusku književnost, prepuštajući se novinarstvu po završenoj gimnaziji. Zbog toga sam trajno bio u njegovu vidnom polju. Čitao je moje prve novinarske zapise, dajući im najčešće više ocjene nego što su zasluživali.

Teško sam se mirio s bliskim neizbježnim rastankom s Ocem. On nije odustajao od svoje velike brige, i u tim svojim posljednjim trenutcima pokazivao je brigu za naše budućnost, a mi smo ostajali zabrinuti za budućnost bez njega.

Osjećao sam da mi ostavlja svoju prošlost u nasljedstvo, da tragam za njom, da je zapisujem, kao našu utjehu, kao ohrabrenje kada ostanemo bez njega. Bio sam posljednji koji je nestrpljivo očekivao posljednje Očeve riječi. On se nije budio. Svladavale su me suze. Gledao sam Oca prije njegova vječnog sna. Tiho sam ga zovnuo. Na vratima se pojavila Majka. Otac ju je bio poslao da podmiri neke dugove, da vrati neke posuđene knjige, da bi preminuo čiste duše. Osjećalo se da ima još toliko života da dočeka Majku.

Otvorio je oči posljednji put, uputio pogled prema vratima na kojima se, tiho, pojavila Majka. Čim je razumio njezin znak da je dug podmiren, svrnuo je pogled na mene i obratio mi se prvi put na francuskom jeziku s oslabljenim naglaskom:

– *C'est fini, mon fils... cette fois c'est vraiment fini...**

---

* Svršeno je, moj sine... ovaj put je uistinu svršeno...

To su bile posljednje riječi u Očevu životu, izgovorene na francuskom! Ali to je u biti bio dio njegova amaneta što mi ga je uputio kao golem usklik da tragam za njegovom *francuskom vezom*, kao središnjim događajem u njegovu životu, koja je počela u proljeće 1917., za vrijeme Velikoga rata u Pogradecu, na obali Ohridskoga jezera...

III.

Očeve posljednje riječi, same po sebi, možda nisu imale neku posebnu važnost, ali one su jasno upućivale prema francuskim knjigama u njegovoj biblioteci. Bile su rijetke, raspoređene po svim policama, namjerno odijeljene od drugih, a bilo je među njima i knjiga koje je Otac skrivao u „podzemnom dijelu“, odnosno ispod poda svoje biblioteke, osobito u vremenima koja je smatrao da su opasna kako za ljude tako i za knjige. U svim racijama na knjige u mračnim staljinističkim vremenima, o kojima ga je izvještavao njegov vjerni prijatelj Kliment Kamilski, najviše su stradavale Očeve francuske knjige. Bojeći se da u našu kuću ne upadne neka od komisija u potrazi za knjigama „zapadne reakcionarne propagande“, pisanim na stranim jezicima bez gledanja na sadržaj, Otac je sam presuđivao knjigama zbog kojih bi po vlastitim pretpostavkama mogao stradati. S velikom tugom, kao od svojih bližnjih, rastajao se s „grješnim knjigama“ bacajući ih u vatru koja je plamtjela na skrivenom mjestu u dvorištu. Ali bio je još tužniji kada bi komisija prošla mimo naše kuće, a Otac je već bio žrtvovao neke od svojih dragocjenih knjiga od kojih se nije odvajao više od trideset godina.

Spašene francuske knjige nisu ulazile u kombinacije njegova trajno promjenljiva reda čitanja svih drugih knjiga u biblioteci, po kojima se moglo otkriti čitavo jedno razdoblje u životu Oca i obitelji. Ali posljednje Očeve izgovorene riječi

upućivale su me u posebnu potragu za tajnama njihova pojavljivanja u biblioteci, ali i za tajnama Očeva života.

S tim knjigama on je i ostao do kraja vjeran *francuskoj vezi*, čak i u vremenima kada je bivalo najteže da je održi, u strahu da ne bude otkrivena i da ne ugrozi budućnost obitelji. To je osobito došlo do izražaja u razdoblju staljinizma, ali i mnogo godina poslije, čak i kada su nastupila drukčija vremena.

Otac je vješto i u dubini duše skrivao svoju *francusku vezu*, prešućivao je poznavanje francuskoga jezika do kraja života. Otkada je riješio emigrantski status u novoj zemlji Jugoslaviji, mogao je malko otvoriti dušu, da se provjetre sve njegove *veze* iz minulih vremena, ali ipak je ostao, kao i uvijek u životu, krajnje oprezan.

Kao dojučerašnji albanski emigrant, osobito za vrijeme Informbiroa godine 1948., poslije raskida između Tita i Staljina, kada su se zamrznuli jugoslavensko-albanski odnosi, morao je paziti na svaki korak, na mjesto svake knjige u svojoj biblioteci.

U posljednjoj godini života, kada se zemlja potpuno otvorila, Otac nam je počeo otkrivati događaje iz svojeg carigradskog vremena, svoje bujne mladosti, svojih veza sa slavnim ujakom Fethi-bejom Okijarom. Čak je na mjesto gdje su nekada visjele slike Tita i Staljina, nad radnim stolom u biblioteci, postavio njegovu sliku u posrebrenom okviru.

U rijetkim trenucima zanosa otkrio nam je i tajnu susreta s Ataturkom, kao vrhunca njegova carigradskog vremena, kao izvora njegove balkanske nostalgije za nečim velikim što je propustio u životu kada se vratio na Balkan. Ali ujedno je bio sretan što je otkrio i spasio od zaborava bitolske kadijske zapise, sidžile (od 16. do 19. stoljeća), kojima je posvetio život. Oni su izveli njega i obitelj na put spasa u dugovječnom balkanskom prognanstvu, ojačali osjećaj uspješno ostvarene *osmanske veze* u istinskoj otkrivačkoj misiji. Sedamdesetih godina 20. stoljeća, sin Fethi-beja Okijara, profesor Osman Okijar, ispunio je amanet svojeg oca da pronade njegova

unuka u Skoplju, u Makedoniji, a ne u Albaniji, i da posjeti rodni grad Prilep. S profesorom Osmanom Okijarom dopisivao sam se takoreći tridesetak godina na francuskom tražujući za zajedničkom istinom naših očeva. I tako je napokon *osmanska veza* bila amnestirana u Očevu životu, ali i poslije toga ostala je neotkrivena, tajanstvena prethodna *francuska veza* koja se zbila prije osmansko-turske. Postalo mi je jasno da se tajna njihove povezanosti, kao i tajna tih dvaju ključnih razdoblja u Očevu životu, skriva u njegovoj biblioteci. Tu je počivalo njegovo vrijeme, počivale njegove iluzije, neostvareni planovi. Tu su bili svi njegovi nedovršeni zapisi, buket uspomena koje nikada nisu uvenule.

Otac je sigurno vjerovao u besmrtnost svoje biblioteke, u njoj je bio sabran čitav njegov život u potrazi za izlazima prema budućnosti. Vjerovao je da će silno čitanje, golemu upornost, strpljivost, u njegovoj sobi sa zidovima od knjiga, naposljetku otkriti njegov most prema drugima. Želio je sve te knjige napisati u jednoj jedinoj kao *Povijest Balkana kroz propasti carstava*. Želio je, više u zanosu, himerično predstaviti u uvodu, kako se sam izražavao, „opće ideje Balkana“ zbog kojih su Balkanci stradavali u povijesti: sudar carstava i trajni janjičarizam, metamorfoze identiteta, babilonsko prokletstvo, sindrom žrtvovanja čak i s ekstremnim oblicima samouništavanja. Mnogo je godina prošlo u traganju za dokumentima janjičarstva i janjičarizma u balkanskom i univerzalnom kontekstu. Projekt mu je ostao nedovršen, sa svim mogućim zapisima i knjigama kao dijelom njegove biblioteke. U jednom razdoblju obuzimalo ga je djelo i memoari Nijazi-beja Resenskoga, jednog od junaka mladoturske revolucije. To je djelo preveo sa staroturskog osmanlijskoga jezika. Rukopis nije bio objavljen, ali koristili su ga mnogi povjesničari u jednom institutu, kao i njegove prevedene sidžile, te druge njegove poznate i nepoznate zapise, prijevode...

Upravo ću možda napraviti pravi inventar svih Očevih knjiga, osobito onih koje su potekle iz *osmansko-turske veze*,

da otkrijem razloge njihova postojanja u njegovoj biblioteci, kako bih konačno pošao po *itineraru* Očeve *francuske veze*.

Ponajprije, usred Očevih rječnika, nametnuo mi se golemi francusko-staroturski rječnik albanskoga poligrafa Samija Frasherija, koji je preveo i cijelu jednu francusku enciklopediju u šest svezaka, a Otac je imao samo jedan, donijet iz Carigrada. Oca je oduševljavao lik i djelo Vaso-paše Shkodranija, sorbonskoga diplomca, sultanova namjesnika u Libanonu, poznatoga po kozmopolitizmu i europejstvu, autora prvoga albanskoga romana napisanog na francuskom jeziku.

Knjige Samija Frasherija i Vaso-paše Shkodranija bile su skupljene u dijelu biblioteke na kojoj je pisalo „intelektualno janjičarstvo“. Te je knjige Otac koristio za pisanje svoje *Povijesti Balkana kroz propasti carstava* koja je ostala nezavršena. Usred njegovih knjiga posebno je mjesto zauzimala i prva knjiga od četverosveščanoga golemog rječnika Pierrea Baylea. Tu je bilo i knjiga koje su napisali Montesquieu, Voltaire, Rousseau, nekoliko knjiga koje su se odnosile na Balkan i Albance u Prvom svjetskom ratu. Posebno zanimanje pobuđivala je knjiga Augustea Boppea *Albanija i Napoleon (1797–1814)*, izdana 1914. U biblioteci je bilo i nekoliko brojeva časopisa *Albanija* (1897–1912) slavnoga frankofila Faika Konice, bliskoga prijatelja francuskoga pjesnika Guillaumea Apollinairea.

Poseban interes izazivala je knjiga Jacquesa Bourcarta *Albanija i Albanci*, objavljena u Parizu 1921. To je bila knjiga koju je Otac imao kraj sebe u posljednjim trenutcima života i na koju me je upućivao. Tu je bila i knjiga generala Mauricea Sarraila *Moje zapovjedništvo na Istoku (1916–1918)*, Pariz, 1920. Kraj nje je bila i knjiga generala Henrija Descoinsa *Šest mjeseci povijesti Albanije (studeni 1916 – svibanj 1917)*, Pariz, 1930. Neke od tih knjiga bile su s posvetama na francuskom jeziku, ali teško su se mogla pročitati imena prvih vlasnika. Sve je bilo pod velom neizvjesnosti, tajanstvenosti...

Otac nije držao francuske knjige složene na jednoj polici, kao što je to činio s drugima koje su bile raspoređene, najčešće,

po tematskoj srodnosti. Po prvi put su te knjige, kada sam ih ja sabrao na jednome mjestu, svjedočile o Očevu zanimanju za francusku vojnu prisutnost u Albaniji za vrijeme Prvoga svjetskog rata, napose u Korči i u rodnom Pogradecu.

U početku se nije moglo naslutiti nikakvo Očevo sudjelovanje u događajima koji su lijepo bili obilježeni pepelom Očevih cigareta prigodom zanosnoga čitanja, posebice u knjigama koje su se odnosile na Korčansku francusko-albansku republiku (1916) čiji su autori bili njezini osnivači Maurice Sarrail, zapovjednik Istočne armije i Solunske fronte, te njegov tadašnji pukovnik Henri Descoins, izravni utemeljitelj Korčanske republike.

Po kojemu god se redu čitale te Očeve knjige, bez njegovih živih svjedočanstava one nisu mogle otkriti nikakve posebne tajne. Bjelodano je bilo jasno da su u njima bile naznačene samo smjernice nezavršenoga prognanstva prema Istoku ili prema Zapadu.

Koliko god je bio vjeran svojoj opredijeljenosti da se njegovi sinovi školuju za liječnike ili inženjere, u obrambenoj strategiji obitelji u prognanstvu, istodobno je, u podsvijesti, trajno sanjao da jedan od sinova produži istočnu, a drugi zapadnu, odnosno *francusku vezu*.

Prva, istočna destinacija njegovih iluzija vodila je prema Carigradu, prema Kairu, povezana s njegovim otkrićem sudskih zapisa Bitoljskoga kadiluka (od 14. do 19. stoljeća) i s nastavkom potrage za njima i njihovim tumačenjem, a druga, zapadna destinacija vodila je prema Francuskoj, prema Americi...

Skrivajući svoju prošlost i svoje neostvarene ideale, Otac je strahovao za budućnost svoje djece zbog toga da im ne bude zapreka na njihovu putu. Ipak, u meni je postojano jačala svijest o veličini Očevih opcija u stradalničkom balkanskom životu i o želji da nastavim njegovu potragu...

I tako sam odlučio tragati za davno zaboravljenim destinacijama tjelesnih i duhovnih putovanja u njegovu životu, čiji

su tragovi bili zabilježeni u naslijeđenim knjigama. Time je bila bačena kocka sudbine: potraga, otkrivanje i produžetak Očeve *francuske veze* počeli su u cijelosti ispunjavati moj život, vjerujući da ću jednoga dana otkriti njezinu genezu, najveću tajnu Očevih knjiga.

Otac ni usvojim najoptimističnijim zamislama nije mogao pretpostaviti da će jedan od njegovih sinova jednoga dana doći u Pariz da predstavlja „zemlju prognanstva“ Republiku Makedoniju (1994–1999) kao njezin prvi veleposlanik u Francuskoj, pošto je prethodno predstavljao Jugoslaviju u Tunisu i pri Palestinskom središnjem vijeću (1985-1989). I u tim misijama nosio sam knjige o Očevoj *francuskoj vezi*, ne pomišljajući ni u jednom trenutku toga dugoga diplomatskog poslanstva kako će mi one pomoći da otkrijem tajnu Očeve *francuske veze*...